

beszélt nyelvi terjedése, illetőleg írott nyelvi visszaszorulásának és beszélt nyelvi terjedésének ellentéte további vizsgálatokat igényel.

Amilyen precíz a tanulmány kezdő fejezete (a magyar történeti nyelvjáráskutatás helyzetét foglalja össze), olyan hozzáértést tanúsít a zárófejezet, mely a felhasznált módszer általánosításának lehetőségeit foglalja össze A módszer problémái címmel. A feldolgozott iratok sorszám és keltezési hely szerinti mutatója függeléként van megadva. A tanulmány főbb eredményei egyébként külön is hozzáférhetők; vö. *Application de la statistique linguistique aux recherches de dialectologie historique* (*Acta Linguistica Hungarica* 12. 67–94, 1962).

Befejezésül még annyit: Papp most ismertetett műve még mielőtt nyomtatásban megkezdhetné volna tudományos „utóéletét”, már az MTA 1961. évi pályázatán az első díjat nyerte el.

*A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete,
Budapest*

Farkas Vilmos

István Fodor: The Rate of Linguistic Change

Mouton & Co., Hága, 1965, 85 lap (*Janua Linguarum, series minor, 43*)

Fodor István könyve — mint ezt bevezetőben ő maga is megjegyzi — egyik 1963-ban megjelent cikkének¹ lényegileg változatlan angol nyelvű kiadása. A könyv anyaga tehát nem új és Magyarországon, magyar nyelven könnyen hozzáférhető: a szó szoros értelmében vett ismertetése ezért gyakorlatilag felesleges. Nem felesleges viszont az állásfoglalás a könyv mondanivalójával kapcsolatban, különösen most, hogy a közismert *Janua Linguarum*-sorozat egyik köteteként Fodor munkája nemzetközi nyilvánosság elé is került.

A könyv az úgynevezett lexikostatisztikai vagy glottokronológiai módszer bírálataként indul és záró megjegyzéseiben is erre a módszerre tér vissza, de alapvető kérdésfeltevése messze meghaladja a glottokronológia sajátos problémakörét: a szerző arra a kérdésre kíván választ adni, hogy a nyelvi változás üteme jellemezhető-e mennyiségi mutatókkal, azaz mérhető-e? Nyilvánvaló, hogy a változási ütem mérhetőségének problémája mögött egy még általánosabb probléma húzódik meg: jellemezhető-e mennyiségi mutatókkal az egymást követő nyelvallapotok, és ennek folyományaképp jellemezhető-e mennyiségi mutatókkal az egymást követő nyelvallapotok közti különbség. Az ütem, a változási tempó kérdése ennek az általános problémának csupán levezetett kérdése, hiszen az ütem matematikai szempontból nem más, mint a változás mennyiségi jellemzőjének és az időegységek számának hányadosa. Kár, hogy a szerző ezeket a különböző szintű problémákat nem különbözteti meg egymástól kellő világossággal, s ez gondolatmenetét itt-ott kissé kuszává teszi.

A felvetett kérdésre Fodor nemleges választ ad:² „... a nyelvi változások üteme nem mérhető. A nyelvek egyenetlen ütemben változnak, de a lefolyás nyelvenként

¹ A matematikai módszer alkalmazásának határai: a nyelvi változások lefolyásának tempója. *Nyelvtudományi Közlemények* 65. 297–339 (1963).

² I. m. 55–57, magyar szöveg 323–324. Az egyszerűség kedvéért a magyar eredetit idézzük.

és nyelvi síkonként eltérő tempója semmiféle kvantitatív számítási módszerrel nem mérhető, gyakorlatban használható matematikai modell ebben a vonatkozásban nem állítható fel.” Ez a válasz messzemenően elszomorító, és nem csupán abból az okból, amelyet Fodor könyve elején maga is említ („A negatív értelmű válasz joggal kelthet sajnálkozást a nyelvészek körében, hiszen megfoszt bennünket attól a reménytől, hogy a népek őstörténetének pontosabb kronológiáját megismerjük”, i. m. 10, magyar szöveg 297): a nyelvi változások egzakt ábrázolásának elsődleges célja ugyanis nem az, hogy segítségével választ találjunk őstörténeti kérdésekre, hanem az, hogy a változások egzakt ábrázolásának az útján az eddignél jobban megértsük maguknak e változásoknak a törvényszerűségeit (a glottokronológia egyik súlyos módszertani hibája éppen az volt, hogy felállított — kissé sebtiben — egy bizonytalan, ellenőrizetlen hipotézist a nyelvi változások ütemére vonatkozóan és ebből próbált ismeretlen időtényezőkre következtetni). Amennyiben Fodor negatív válasza helytálló, lényegileg le kell mondanunk arról, hogy a nyelvtörténeti kutatások módszertanát és a nyelvi változásokra vonatkozó elméleteket a századunk harmincas éveiben elért színvonalhoz képest továbbfejlesszük.³ Szerencsére a helyzet nem ily vigasztalan: a gondolatmenet, amellyel Fodor végkövetkeztetéséhez eljut, érdekes volta ellenére alapjában tévesnek látszik.

A szerző könyvének első fő részében (12–40, magyar szöveg 302–314) a változásokot kiváltó ún. külső tényezőket veszi végig (kulturális hatás, történelmi hatás, társadalmi hatás, földrajzi hatás, idegen népek hatása, a „néplélek” szerepe) és valamennyiről rendre megállapítja, hogy számszerűen nem mérhető. Messze vinne minket tárgyunktól, ha azt vizsgálnók, hogy a külső tényezők Fodor könyvében található felsorolása mennyire szerencsés és mennyire nem; az sem lényeges most a mi szempontunkból, hogy azokat az általános megállapításokat boncolgassuk és bíráljuk, amelyeket a szerző egy-egy külső tényezővel kapcsolatban tesz. A lényeges megjegyezni való szerintünk a következő: tudtunkkal nem jutott soha senkinek sem az eszébe, hogy a nyelvet érő kulturális, történelmi stb. hatást megpróbálja külön-külön számszerűen kifejezni — Fodor itt olyan maguktól értetődő dolgokat bizonyít, amelyeknek ellenkezőjét senki sem állítja. Más kérdés, hogy a demográfiai helyzetet, a művelődési viszonyok egyes vonásait szerencsés esetben, jól ismert történelmi periódusokra vonatkozóan lehet statisztikailag jellemezni, ezzel azonban pusztán nyelven kívüli tényezőket írtunk le pontosan (persze egymással össze nem mérhető, közvetlenül nem összegezhető adatok segítségével), de semmit sem mondtunk magáról a nyelvről. A baj az, hogy a szerző ezeket a teljesen banális megállapításokat érvként használja általános tételének bizonyítására, tehát annak alátámasztására, hogy a nyelvi változások mennyiségileg nem jellemezhetők, holott a kettőnek nyilvánvalóan nincs köze egymáshoz: a nyelvi változások mennyiségi jellemzése nyelven belüli kérdés és teljesen független attól, hogy a változások nyelven kívüli körülményeit tudjuk-e mennyiségi szempontból leírni vagy sem.⁴

³ A történeti fonológia sem fejleszhető tovább kvantitatív módszerek alkalmazása nélkül, hiszen a fonéma-rendszer diakronikus mozgásának megértéséhez szükség van a fonémák funkcionális terhelésének ismeretére.

⁴ E kötet más helyén (l. 155–168., különösen 165. kk.) megjelent cikkemben kísérletet tettem arra, hogy körülhatároljam a külső tényezőknek tulajdonítható nyelvi változásokat; hipotézisem alapján ezek a változások mennyiségileg is jellemezhetők volnának, azonban — hangsúlyozom — a mennyiségi jellemzés az én gondolatmenetem szerint is csupán a nyelvszerkezeti változásra vonatkozik, nem pedig az azt esetleg előidéző külső tényezőre.

Fodor foglalkozik természetesen a nyelven belüli változások mérhetőségének kérdésével is (41—58, magyar szöveg 314—325); következtetései itt is teljesen negatívak: a hangrendszerre vonatkozó kvantitatív adatokból nem olvasható ki egyértelmű összefüggés, az alakrendszer terén a kvantitatív összevetés megvalósíthatatlan, a részadatok pedig semmit sem árulnak el a rendszer lényegéről, a szintaxisról jobb nem beszélni, mert úgysem tudunk róla semmit (nagyjából ez a rezignált sóhaj a lényege annak a pár sornak, amelyet a szerző a szintaxisnak szentel: 55—57, magyar szöveg 323—324); a szókincs terén a szerző csak a glottokronológia kísérletezéseit említi, amelyeket részlegesen, bizonyos módosításokkal felhasználhatónak vél, bár a módszert eredeti formájában — egyébként joggal — sikertelennek ítéli.

Fodor a maga negatív állásfoglalását adatokkal, példákkal is igyekszik igazolni, legalábbis a hangrendszer és az alakrendszer terén. Érdemes fejtegetéseit közelebbről megvizsgálni. A hangrendszer kérdésében a szerző a következőképpen jár el: a kikövetkeztetett indoeurópai alapnyelv fonémáinak számát összeveti különböző régi vagy archaikus indoeurópai nyelvek fonémáinak számával (óind, görög, latin, germán, litván, ósszláv), ezzel az anyaggal különböző módokon röviden manipulál (megállapítja az egyes nyelvekben a magánhangzó—mássalhangzó arányt, a rövid magánhangzó—hosszú magánhangzó arányt, a zárhang—nem zárhang arányt) és azután kijelenti, hogy az összevetésekből semmiféle világos tendencia nem hámozható ki — ami nem is meglepő. Így vonja le azután azt az általános következtetést, amelyre az imént utaltunk. Ezzel a gondolatmenettel nem lehet egyetérteni. Eltekintve attól, hogy itt-ott magukon a példaként idézett adatokon is lehetne vitatkozni (például ami az indoeurópai alapnyelv fonémaszámait illeti), az érvelésnek két, ennél lényegesebb gyöngéjét is említeni kell.

Első ilyen jellegű megjegyzésünk: a szerző itt a kvantitatív leírás legegyszerűbb, hogy ne mondjuk legrimitivebb változatát használja, a pusztá elemszámlálást. Márpedig egy fonémarendszert csak nagyon tökéletlenül jellemez az, hogy hány darab fonéma van benne, és hogy ezek hogyan oszlanak meg a különböző fonémátípusok között. Ahhoz, hogy a kvantitatív leírás valóban mondjon valamit a nyelv szerkezetéről, ismernünk kell — legalábbis hozzávetőlegesen — az egyes fonémák, pontosabban az egyes opozíciók funkcionális terhelését, lehetőleg ismernünk kell az egyes fonémák előfordulási valószínűségét — ami azután elvezethet az anyag információelméleti értékeléséhez. Egyébként Fodor is utal egy-két hasonló számítás szükséges voltára, de rögtön hozzáteszi, hogy ezek a kikövetkeztetett nyelvekben meg a töredékes emlékek alapján rekonstruált nyelvállapotokon úgysem végezhetők el, ahol pedig elvégezhetők volnának, ott úgysem lehetne a változás lényegét az óriási adattömegből kiemelni. Ez az utóbbi megállapítás kissé meglepő: egyelőre jóformán semmi ilyen jellegű adattal nem rendelkezünk — miért kell eleve kijelenteni, hogy az adatokat, ha megvolnának, amúgy sem tudnók felhasználni? Ellenkezőleg: a nyelv rendszerszerű voltából, meg abból a tényből, hogy a tapasztalatok szerint a nyelv különböző síkokon izolálható egységei meghatározott előfordulási valószínűségekkel rendelkeznek, inkább optimista előfeltevéseket kellene levonnunk: több mint valószínű, hogy elmúlt nyelvállapotokra, meg egymást követő nyelvállapotok egymáshoz való viszonyára vonatkozóan lényeges ismereteket szerezhetnénk kellő tömegű, megfelelő matematikai módszerekkel elemzett fonémastatisztikai adatokból. Súlyosabb Fodornak az az aggálya, amely szerint a szükséges számítások kellő terjedelmű nyelvi anyag hiányában nem végezhetők el. Ez valóban áll az írásbeliség előtti korszakokra és a töredékes nyelvemlékekkel adatolt nyelvállapotokra; tucat-

jával vannak azonban olyan nyelvek, amelyeknek történetét évszázadokon, sőt évezredekken át bőséges szövegyanyag alapján tudjuk végigkísérni: ezeknek az esetében a szükséges számítások elvégezhetők, vagy legalábbis bizonyos korszakokra vonatkozóan elvégezhetők.

Ez átvezet második ellenvetésünkhöz: egy új tudományos elméletet vagy módszert nem lehet olyan tényanyag alapján kidolgozni, amely önmagában ismeretlen vagy bizonytalan; olyan tényanyaghoz kell nyúlnunk, amely kellően terjedelmes és önmagában ismeretes. Durva és sántító hasonlattal: örökléstani feltételezéseket igazolni, genetikai módszereket kidolgozni lehet legyeken, patkányokon vagy kerti növényeken, rekonstruált őshüllőkön azonban nem lehet; az őshüllőkre legfeljebb alkalmazni lehet az egyébként már igazolt elméletet. Nyilvánvaló, hogy az indoeurópai alapnyelv kora vagy az indoeurópai alapnyelv szétbomlása és néhány régi indoeurópai nyelv megjelenése közötti korszak nem szolgáltat kellően terjedelmes, folytonos és megbízható adattömeget a nyelvtörténeti folyamatok kvantitatív jellemzésére — legalábbis nem lehet ilyen jellegű területen *megkezdeni* a történeti nyelvészet kvantitatív módszereinek kidolgozását. A diakroniára vonatkozó kvantitatív módszerek kimunkálását többé-kevésbé fejlett írásbeliségű korszakokon kell kezdeni; első lépésként olyan nyelvéllapotokat kell egy azonos nyelv történetén belül egymással összevetni, amelyeket egymástól jól meghatározott (és lehetőleg nem túl nagy) időköz választ el — és csak azután lehet kísérletet tenni arra, hogy a már kidolgozott módszereket töredékes írásbeliségű vagy írásbeliség nélküli nyelvéllapotokra, bizonytalan nagyságú időközökre alkalmazzuk.

Amit a könyv hangtani fejezetéről mondtunk, az mutatis mutandis az alaktani vonatkozású megjegyzésekre is áll. Fodor itt is néhány túl egyszerű, közelebbről nem elemezett számszerű adatot vet össze — meglepetés nélkül vehetjük tudomásul, hogy az ilyen „kvantitatív módszer” nem vezet felhasználható eredményhez, holott bizonyos, hogy kellően részletes alaktani statisztikákra alapozott kvantitatív vizsgálatok új és lényeges ismereteket tárhatnának fel.⁵

Kár, hogy a szókinésről szólva a szerző szinte csak a glottokronológiáról hajlandó tudomást venni, pedig éppen a szókinés terén rendelkezünk egyes nyelvek régebbi korszakaira vonatkozóan is olyan statisztikai anyagokkal, amelyeket érdemes volna diakronikus gondolatmenetekben kiaknázni.⁶ Ami a mondattant illeti, a szerző, mint említettük, igen röviden végez vele, holott a történeti mondattanra vonatkozó kvantitatív vizsgálatoknak van már egy bizonyos múltja és feltételezhetően van jövője is.

Furcsa meglepetés, hogy a matematikai módszerek és modellek használhatatlanságáról szóló fejtegetések után — és az ugyanilyen értelemben megfogalmazott konklúzió előtt — találunk egy fejezetet, amelyben a szerző megalkotja a nyelvi változás ütemének matematikai képletét és a képletnek megfelelő grafikus modellek sorozatát (59—73, magyar szöveg 325—334). A diagramoknak van ugyan némi szemléltető funkciójuk, az adott gondolatmenet keretében a képleteknek és az ábrák-

⁵ Természetesen itt sem lehet csupán a morfológiai kategóriák számával operálni, mint Fodor teszi, hanem figyelembe kell venni az egyes kategóriák és az egyes morfématisusok előfordulási gyakoriságát is. Egyébként számos olyan nyelvtörténeti munka van, amely tartalmaz ilyen jellegű statisztikai nyersanyagot — csak saját szűkebb munkaterületemről, a vulgáris latinság történetét tárgyaló művek közül tucatjával lehetne idézni.

⁶ Kiragadott példaként említtem, hogy az utóbbi három és fél évszázad számos francia irodalmi szövegének szókinése rendelkezésre áll modern szempontú és teljes statisztikai feldolgozásban.

nak leginkább mégis csak díszítő szerepük van, részletes taglalásuk ezért nem szükséges.

Nem szeretnők persze, ha ennek az ismertetésnek elkerülhetetlenül polemikus tartalma elfeledtetné a tárgyalt munka alapvető érdemét: azt, hogy egyáltalán felvetette elméleti síkon — mégpedig magyar és nemzetközi közönség előtt egyaránt — az egzakt módszerű, matematikai megalapozottságú diakronikus nyelvészet lehetőségének a kérdését. Tegyük hozzá: a munkából az is kiviláglik, hogy Fodor széles körű olvasottsággal rendelkező, művelt nyelvész (bár bibliográfiáját — de kiét nem? — jópár adattal ki lehetne még egészíteni), aki okfejtése során változatos és érdekes gondolati anyagot ismertet, s közben tiszteletre méltó következetességgel tudja képviselni a maga vizetét.

Sajnálatos viszont az, hogy Fodor munkája — a szerző minden jószándéka ellenére — alapjában véve nem jó ügyet szolgál. Vannak — bár szerenésére esőkkenő számban — a modern leíró módszereknek és az ún. matematikai nyelvészetnek szűk látókörű és kisműveltségű képviselői, akiknek a szemében a történeti nyelvészet haszontalan, elavult és érdektelen kutatási ág, amelynek a modern tudományossághoz eleve nincs semmi köze; vannak — látszólag a másik oldalon — a nyelvtörténetnek olyan művelői, akik szerint a nyelvtörténet egyedül tudományos módszere csupán az lehet, amelyet lényegileg már mestereink használtak negyven-ötven évvel ezelőtt. A maga nézeteinek védelmére mindkét fél érveket fog találni Fodor következtetéseiben. Ilyen körülmények között vigasztaló, sőt örömdetes, hogy Fodor következtetései nem helytállók.

*Kossuth Lajos Tudományegyetem,
Román Filológiai Tanszék,
Debrecen*

Herman József

Р. А. Будагов, Сравнительно-семаснологические исследования (Романские языки)

Издательство Московского Университета, 1963, 302. lap

I. R. A. Budagov, a moszkvai egyetem közismert romanista professzora, a nyelvészet elméleti kérdéseit is állandóan figyelemmel kíséri, ahogy erről számos tanulmánya és nem egy könyve tanúskodik. Ezt a munkáját is úgy kell értékelnünk, ahogy a címlap technikai szerkesztése sugallja: a főcím a mű általános nyelvészeti jellegére utal, az alcím pedig úgy fogható fel, mint amely az általános téma szemléltető anyagát jelzi.

Mindenekelőtt azt kell kiemelniünk, hogy a könyv műfaja előzmény nélküli. Szemantikátörténeti munkákban sem bővelkedünk, összehasonlító szemantika-történetre pedig abban az értelemben, ahogy van összehasonlító hang- vagy grammatikatörténet, ez az első kísérlet. Igaz, ebben a könyvben sem kapunk képet arról, hogy az egyes román nyelvek szókinésének a szemantikáját tipikusan mi jellemzi, mi különbözteti meg a többitől, hogyan fejlődik másképpen, mint a többi, melyek a közös jelentések, milyen irányban válnak szét a jelentések stb., egyszóval nem kapjuk meg az egyes nyelvek jellemző, esetleg a nyelvet beszélő nép sajátos történelmi fejlődésétől függő vonásait. Mindezekre a kérdésekre nem kapunk feleletet, két okból. Az egyik: maga a szerző sem vállalkozott arra, hogy ilyen értelemben